

КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ГЕОГРАФІЇ, ТУРИЗМУ ТА ІСТОРІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ
МУЗЕЙ ІСТОРІЇ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

ІХ Історико-краєзнавчі читання

КРИВОРІЗЖЯ: ПОГЛЯД У МИНУЛЕ...

20 квітня 2023 року

Вадим Яшин,
кандидат історичних наук, доцент;
Криворізький державний педагогічний університет

ДЕРУСИФІКАЦІЯ ТОПОНІМІЇ КРИВОГО РОГА 2022-го року

Метою статті є публікація спогадів та оціночних суджень учасника Робочої групи з «деколонізації», створеної при Криворізькому педуніверситеті та Тимчасової робочої групи Криворізької міської ради із зміни топонімів, пов'язаних із державою-агресором.

Після початку нового етапу російсько-української війни у формі повномасштабного вторгнення розпочався другий етап перейменування. Приблизно наприкінці лютого – на початку березня 2022 року в КДПУ було відновлено діяльність Робочої групи. До роботи над перейменуванням було залучено відомих криворізьких краєзнавців: пані Людмилу Похитун, пана Едуарда Дворчука та члена Національної спілки журналістів пані Ольгу Гончар-Хвостову. Це суттєво покращило наукову та пошукову роботу Робочої групи, зробило її більш ефективною і продуктивною, посилило й дискусійну складову

На початку роботи автором цих рядків було проведено первісну, попередню роботу по виявленню об'єктів топонімії міста (урбанонімів, зокрема годонімів та агоронімів), що пов'язані із державою-агресором. Для цього використовувалися дані вже згадуваного вище Ресурсного центру. Усього було виявлено спочатку більше 600 таких топонімів. По уточненні

їхня кількість скоротилася до 415. Інші учасники Робочої групи згодом також долучилися до цього процесу, остаточна кількість топонімів була уточнена, але суттєво не змінилася.

До травня 2022 року Робочою групою було запропоновано нові назви для всіх виявлених урбанонімів, що були пов'язані з державою-агресором. Підходи, що були покладені в основу пропозиції, були такі:

- 1) відновлення історичної назви там, де це логічно;
- 2) великим вулицям – «великі (за змістом, значенням, наповненням) назви», середнім – «середні», малим – «малі»;
- 3) якомога ширше використовувати топоніми місцевого походження;
- 4) гендерна пропорційність: не менше половини топонімів мають походити від жіночих антропонімів.

У процесі роботи автором цієї статті було запропоновано два наукових підходи, які можна було б назвати і методами. Вони полягали в такому. Перший – це створення **«ансамбля вулиць»**. Декілька вулиць, територіально пов'язаних між собою та/або таких, що формують окрему міську територію/мікрорайон отримують також і споріднені назви. Наприклад, в приватному секторі Центрально-міського району є декілька поряд розташованих, або таких, що пересікаються, вулиць, що носять імена радянських письменників. Було запропоновано дати цим вулицям імена українських письменників для збереження ансамбля вулиць, що сформувався випадково. Другий приклад. У Металургійному районі, на околиці селища «Побєда» (назва вживається російською мовою) було

запропоновано назвати декілька вулиць іменами діячок українського жіночого руху: Мілени Рудницької та Наталі Кобринської. В іншому місці того ж Металургійного району, поблизу навчального корпусу юридичної академії (проспект Миру), пропонувалося назвати декілька вулиць іменами, що походять від українських топонімів карпатського регіону. Таких пропозицій ще було декілька.

Другий – це створення **ідейно-просторового** або ж **топонімічно-географічного** або ж **ідейно-топонімічного континууму**. Остаточна назва поки автором не запропонована. Отже, ідея полягала в тому, щоби врахувати географічну особливість Кривого Рога – довгі, прямі багатокілометрові вулиці, що переходять одна в одну на вузлових площах та тягнуться майже через усе місто. Було запропоновано створити такий континуум, з нинішніх площі Маяковського перейменувавши її на Героїв Криворіжжя, проспекту Гагаріна, перейменувавши його на проспект Свободи, проспекту Миру, площі Горького, перейменувавши її на Героїв України, вулиці Лермонтова, перейменувавши її на проспект Великого Кобзаря, площі Визволення та вулиці Петра Калнишевського. Отже, в'їжджаючи в місто з боку Дніпра потрапляємо на площу Героїв Криворіжжя, які разом із Героями України завоювали для нас Свободу – вічну цінність, іменем якої і названо проспект між цими двома площами. Свобода несе Мир – тому, рухаючись в загальній дирекції на південний захід потрапляємо на проспект Миру, який в районі Центрального ринку мав би переходити у проспект Великого Кобзаря. Національний

Пророк, як відомо, є ідейним натхненником модерної української державності, нашого прагнення до Свободи, Миру та Визволення, співцем Героїв та Героїзму. Отже, саме таким чином формувався б ідейно-топонімічний/топонімічно-географічний континуум. Варто зауважити, що вулиця Лермонтова, що починається на де-факто від площі, після створення площі Визволення за урбаністичними принципами стала закінчуватися площею, тобто за своїми ознаками стала проспектом.

Ці підходи/методи були позитивно сприйняті Робочою групою, представлені і представлені заступнику міського голови пану Сергію Мілютіну, який від міської ради очолював цей процес у 2022 році й головував у Тимчасовій комісії міськради із зміни топонімів. Перша його реакція вселяла надію. Частково ці принципи були реалізовані, частково – ні.

Варто зауважити, що позиція міської влади на цей раз була дещо відмінною від 2016 року. Спочатку жодних рухів з боку влади не було. Але коли КДПУ на своєму сайті опублікував повідомлення про створення Робочої групи із напрацювання пропозицій щодо перейменування топонімів, влада зреагувала майже моментально й швидко очолила процес зміни топонімів, перехопивши ініціативу в громадськості. Протягом 1-2 днів було створено Тимчасову робочу групу (ТРГ) Криворізької міської ради із зміни топонімів, пов'язаних із державою-агресором і розпочато її роботу. ТРГ складалася з 26 осіб, більшість яких буди міські та районні чиновники-держслужбовці: голови райрад, керівники

відділів тощо. До складу комісії також увійшли представники Робочої групи КДПУ: доцент Володимир Казаков (кафедра фізичної географії та туризму), доцент Наталя Малюга (кафедра української філології), доцент Андрій Тарасов (кафедра історії), доцент Вадим Яшин (кафедра історії), співробітники Криворізького історико-краєзнавчого музею, краєзнавці тощо. Між тим, дивно було бачити у складі комісії також і осіб із неоднозначною політичною репутацією і поглядами, поява яких виглядала дивною та спонукала до філософських роздумів.

Сам процес перейменування був непростим. Науковцям КДПУ в ТРГ міськради спочатку вдалося обстояти власний, науково обґрунтований напрацьований проект зміни топонімів, який був покладений в основу пропозицій ТРГ та подальших рішень Криворізької міської ради. Природно, що у міської влади та, можливо, ближніх до неї кіл було власне бачення мети й результату перейменувань. Тому керівництво ТРГ одразу вхопилося за дуже невдалу, непродуману і помилкову пропозицію одного з учасників Тимчасової групи, що полягала у поділі перейменування на декілька етапів, залежно від політичної чи історичної значущості того чи іншого топоніма. Дуже скоро і сам автор ідеї визнав її помилковість і, здавалося б, питання закрите. Але приблизно у цей же час із схожою пропозицією виступив вже Інститут національної пам'яті. ІНП запропонував змінити урбаноніми, явно пов'язані з російськими топонімами (наприклад, вулиці або площі Московська, Ленінградська, Волгоградська тощо). Одночасно ІНП

закликав не поспішати і уважно поставитися до топонімів, що пов'язані з іменами російських письменників, композиторів та ін. діячів так званої «російської культури», натякаючи, що, «не все так однозначно¹. Пізніше саме це звернення стало тим додатковим важелем, за допомогою якого дерусифікація топонімів в Кривому Розі обмежена так званим «першим етапом», до якого потрапило лише 45-47% топонімів, що потребують зміни.

Також, як виявилось, приблизно для 25-30% топонімів, що підлягали б зміні, у міській владі були власні варіанти. Ці пропозиції були представлені групі науковців КДПУ керівництвом Тимчасової робочої групи під час низки науково-консультативних нарад, яких було п'ять чи шість. Отже, владою пропонувалося: 1) використати в якості урбанонімів повне найменування військових частин і підрозділів ЗСУ та Територіальної оборони; 2) дати деяким вулицям назву державних установ та органів влади (СБУ, НГУ тощо); 3) застосувати в годонімії історичного центру міста назви, запропоновані керівництвом одного з центральних районів; 4) назвати низку центральних вулиць іменами представників одного з народів Кавказу, відомого своєю боротьбою проти московських поневолювачів. Ці

¹ Це звернення-роз'яснення Інститут національної пам'яті, на думку автора цієї статті, було чи то занадто обережним, чи то занадто дивним, щоби не сказати більше. Це помітно ускладнило та уповільнило процеси дерусифікації топонімів в Україні в цілому, давши ефективний інструмент впливу противникам зміни топонімів, різного роду недолугим російськомовним «пушкіністам», адептам «толстоєвського», любителям «великай русскай культуры» та іншим таємним прихильникам кремлівського вурдалака.

пропозицій були неочевидні, неоднозначні та викликали обґрунтовані заперечення у нас, науковців.

Особливі суперечки викликали три речі. По-перше, ідея давати вулицям міста довгі назви військових частин з 5-7, іноді й дев'яти слів, що для топонімів річ неприйнятна і недопустима, адже годонім (назва вулиці), агоронім (назва площі) повинні бути зрозумілі, читабельні, легкі для вимови, зрозумілі для слухового сприйняття і та запам'ятовування. Той аргумент, що таким чином місто увічніює пам'ять про подвиг військових частин не є беззаперечним, адже існує безліч інших і кращих способів увічнити пам'ять достойників. Це так звані «місця пам'яті»: назвати так школу, парк, комунальний заклад культури, встановити пам'ятну дошку, барельєф, пам'ятник або пам'ятний знак, заснувати музей або експозицію у вже існуючому музеї, в закладі освіти тощо.

У ході дискусій частину неприйнятних пропозицій вдалося відсікти, а частину нормалізувати до прийнятного рівня. Але, на жаль, далеко не всі аргументи науковців були сприйняті. Більша частина пропозицій, презентованих керівництвом ТРГ, носила відверто політичний характер, тому протидіяти їм силою наукової аргументації було неможливо. Тобто, ніяк. Абсолютно. Не варто також забувати, що науковці репрезентували не самі себе, а Криворізький державний педагогічний університет, який не є суб'єктом політичної діяльності. Науковці КДПУ виконували свій громадський обов'язок, визначені завдання наукового, науково-консультаційного, науково-дорадчого,

суспільно значущого, але виключно неполітичного характеру.

По закінченні роботи, пропозицій Тимчасової робочої групи міськради були винесені на обговорення. Ця частина процесу перейменування була ще більше політизованою, ніж попередня, а, в деяких моментах і скандальна. Тому зараз потребує уваги громадськості, журналістів, активістів та місцевих політиків і лише тільки через певний час, коли відкривуться усі подробиці і будуть доступні усі джерела – уваги істориків. Відтак, у цій статті автор уникає її опису.

В усьому описаному процесі перейменувань 2022 року, усе ж, був один великий позитивний момент: на відміну від 2016 року, коли зміни назв частини вулиць у вже готовому і погодженому проекті були здійснені таємно та свавільно, на цей раз міська влада вдалася до консультацій, діалогу та дискусій з авторами проекту перейменувань та громадськістю та намагалася, принаймні, зовні, діяти відносно демократично.

Отже, на нас чекає на перейменування ще більше як 200 топонімів, пов'язаних із державою агресором. Досвід показав, що місто потребує розробки спеціального документу, який би регламентував процедуру перейменування об'єктів топонімії, а надто роль громадськості, експертів-науковців, процедуру громадських слухань та захищав би результати останніх.